

ОБ'ЄКТ ПОГРОЗИ ЯК САМОСТІЙНОГО ЗЛОЧИНУ

Так само, як і будь-яке суспільно-небезпечне діяння, що передбачене кримінальним законом, погроза має свій об'єкт посягання. Однак щодо питання: якому правоохоронюваному благу завдається при цьому шкода або яким загрожує небезпека завданням шкоди, єдності немає. Так, в одній із публікацій було запропоновано вважати погрозу посяганням на громадську безпеку, особистість, її права і інтереси, правопорядок¹. Іноді в ній вбачають злочинне діяння проти громадського порядку². Пояснення об'єкта погрози через категорію «громадський порядок» або «громадська безпека» навряд чи можна визнати вдалим. Громадський порядок і громадська безпека страждають тут не більше, аніж, наприклад, при вбивстві або нанесенні тяжких тілесних ушкоджень. Ще давно М. Арефа зазначав, що погрози, коли вони спрямовані проти окремої особи, не містять у собі найменшої небезпеки для громадського порядку і спокою³. Тому при вчиненні погроз, які мають персоніфікований характер, тобто в конкретних взаємовідносинах поміж особами «винний — потерпілий» шкода завдається у вирішальній мірі особистим інтересам окремо взятого потерпілого. У зв'язку з цим мають сенс ті, хто відносить погрозу до злочинів проти особи⁴.

В той же час з винесенням погрози до даної групи злочинів питання про її об'єкт ще не можна вважати вирішеним. Справа в тому, що в доктрині не однаково визначається — яким саме благам особи тут завдається шкода. Так, М. Неклюдов визнавав погрозу образою гідності, тому що «з відбиранням від погрози значення образливості вона перетворюється в діяння беззмістовне»⁵. Ся. Лохвицький вважав, що окрім особистої образи елементом погрози є і занепокоєння,

¹ Див.: Уголовная ответственность за угрозу убийством, нанесением тяжких телесных повреждений или уничтожением имущества//Сов. юстиция. 1961. № 5. С. 24.

² Див.: Борисов В. И., Куц В. Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. Х., 1995. С. 17.

³ Див.: Арефа Н. Частные и общественные преступления по русскому праву//Журнал граждан. и уголов. права. СПб., 1878. Кн. 4. С. 49.

⁴ Див.: Волков Г. И. Угроза//Вести. сов. юстиции. 1925. № 12. С. 264.

⁵ Неклюдов Н. А. Руководство Особенной части уголовного права. СПб., 1887. С. 389.

душевний розлад потерпілого¹. Однак не можна не помітити, що не усяка погроза несе в собі ознаку образливості.

Слід також критично оцінити поширену в російській літературі думку, згідно з якою погроза є злочинним діянням проти свободи². Як раз таке розуміння погрози під впливом західноєвропейського права, перш за все германського, було сприйнято Кримінальним уложением 1903 р. Прихильниками її в радянській літературі були А. Піонтковський, С. Булатов та ін. Дійсно, в деяких випадках наявність при погрозі так званого «непрямого примушування» призводить до прийняття потерпілим додаткових заходів особистої безпеки. Але навряд чи можна цю особливість погрози визнавати за її конститутивну ознаку. В інших випадках можливим наслідком погрози виступає психічна травма у вигляді побоювання, занепокоєння, страху. А якщо все ж таки вказані заходи і були вжиті потерпілим, то їх характер і властивості не завжди конкретно охоплювались умислом винного. Отже, пов'язувати караність погрози з вірогідністю застосування з боку потерпілого будь-яких заходів безпеки у всіх випадках нецільно. Дана особливість погрози виконує тут роль лише факультативного елемента.

В свою чергу, не зовсім точним є твердження В. Борисова, В. Куца³, та ін., що об'єктом погрози служить психічна недоторканність людини. Вони, мабуть, виходять із того, що погроза є впливом, який спрямований на психічну підструктуру людини. Однак складно уявити собі ситуацію, при якій категорію психічної недоторканності можна буде якось використати, наприклад, при визначенні об'єкта погрози, що передбачена в ст. 228⁴ КК, де в якості тих, кому погрожують, виступають поряд з фізичними й інші особи, які не мають властивостей психіки (держава, міжнародна організація, юридична особа).

Ближче всіх до розуміння об'єкта погрози наблизились ті, хто пояснює його через категорію особистої безпеки. Ця ідея в літературі не нова. На початку ХХ ст. її висунули С. Познишев, П. Пусторослев, потім, вже у 20-ті роки, Г. Волков. Однак у висновках цих вчених зміст особистої безпеки зводиться лише до почуттів того, кому погрожують. Тим самим воно обмежується лише суб'єктивними переживаннями людини, що не повністю зараз відповідає змісту погрози.

¹ Див.: *Длохвицкий А. В.* Курс русского уголовного права. Изд. 2-е, испр. и доп. СПб., 1871. С. 90.

² Див.: *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного права. Часть Особенная: Посягательства личные и имущественные. Изд. 6, пересмотр. СПб., 1912. С. 64.

³ Див.: *Борисов В. Я., Куц В. П.* Вказ. праця. С. 64.

Знову ж таки, при погрозі вчинення розкрадання радіоактивних матеріалів або їх використання, що спрямована проти держави, організації і т. ін., говорити про почуття як об'єкт впливу навряд чи можливо.

Відносно недавно Л. Гаухман розумів особисту безпеку як складову частину громадського порядку¹. Але тлумачення особистої безпеки, цього важливого соціального блага, за допомогою інших правових понять позбавляє її незалежного статусу, зводить до чогось другорядного в порівнянні з іншими соціальними благами, серед яких є і громадський порядок. Особиста безпека повинна розглядатися як самостійний кримінально-правовий об'єкт, тим більше що захист індивідуальних прав і свобод шляхом захисту громадського, а точніше державного, — невід'ємний атрибут «поліцейської» держави, що суперечить державі правовій.

Вказані розбіжності у розумінні об'єкта погрози зовсім не випадкові. Вони багато в чому пояснюються складною правовою природою самої погрози, постійною зміною її видів, які ставлять під сумнів традиційні уявлення про неї. Вирішення питання про об'єкт погрози можливе лише на підставі загального поняття об'єкта злочину. В радянській науці кримінального права прийнято вважати об'єктом злочину суспільні відносини, що охороняються нормами кримінального права. Однак ідея об'єкта як суспільних відносин, що поставлені під охорону закону, в останній час піддається переконливій критиці, зокрема стосовно злочинів проти особи. Тому більш переконливою виглядає концепція об'єкта злочину, яку називають теорією «правового блага», або теорією «інтереса», яку обґрунтовували багато криміналістів минулого².

І дійсно, право покликано в першу чергу охороняти людину, її права і законні інтереси від злочинних посягань. Будь-які інші інститути і установи, речі матеріального світу і образ світосприйняття, що виникають або залучаються до діяльності людини, знаходять своє нормативне закріплення лише настільки, наскільки вони впливають з людських інтересів. Проголошуючи найвищою цінністю суспільства людину, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, Конституція України тим самим визначає обов'язок держави по забезпеченню і утворенню правових гарантій вказаних благ особи. Отже, відсутність у кримінальному за-

¹ Див.: Гаухман Л. Д. Насилье как средство совершения преступления. М., 1974. С. 65.

² Лист фон Ф. Учебник уголовного права. Общая часть. М., 1903. С. 107, 159.

коні вказівки на караність погрози як самостійного злочину свідчило б про недостатні гарантії безпеки людини.

Визначення особистої безпеки як захищеного кримінальним законом інтересу є одним з найбільш складних. Складність полягає у принципово різних підходах, а також у використанні самої категорії «безпека» у декількох значеннях. Часто вона трактується як відсутність безпеки, зберігання надійності; як становище, при якому не загрожує небезпека будь-кому. Звідси можна зробити висновок, що поняття «безпека» розкривається через категорію «небезпека», і від того, яким чином воно визначається, залежить і розуміння безпеки як такої. Спроби дати таке визначення «небезпеки» мали місце в спеціальній літературі. Так, дехто (С. Мокринський, Ф. фон. Ліст, Т. Церетелі та ін.) пояснювали її природу через «можливість завдання шкоди». Інші визначали небезпеку в якості мисленнооцінюваної (Бурі, Вільямс, А. Круглевський). Таким чином, в доктрині кримінального права склались два домінуючих напрямки (при наявності багатьох «змішаних») в розумінні «небезпеки». Перший з них отримав назву «об'єктивний», а другий — «суб'єктивний».

Стосовно погрози мову слід вести про небезпеку в обох її значеннях. Погляд на «небезпеку» з об'єктивних позицій не викликає особливих сумнівів. Дана концепція панувала в радянській науці кримінального права. Якщо визначати «небезпеку» через суб'єктивні ознаки, вона також набуває великого практичного значення. Розуміння «небезпеки» як «збудження страху», «недостатності знання в проникненні ходу розвитку речей» і т. ін., тобто як феномену нашої свідомості, допомагає пояснити караність нездійснених погроз. Маються на увазі випадки демонстрації вищим при погрозі непридатних засобів (наприклад, при погрозі пластмасовим пістолетом, коли той, кому погрожують, не підозрює про фіктивну озброєність злочинця). Об'єктивної небезпеки (можливості завдання шкоди) правоохоронюваним інтересам особи (життю, здоров'ю), ці погрози не містять. Тому відмова від суб'єктивної трактовки «небезпеки» не дозволяє визнавати подібні погрози злочинними. Таким чином, небезпека як правова категорія в її об'єктивно-суб'єктивному смислі є явищем шкідливим для безпеки інтересів, що захищаються кримінальним законом, в тому числі і для «особистої безпеки». Остання являє собою багаторівневе поняття, що підлягає розгляду з багатьох сторін. Так, можна визначити її кримінально-правову і кримінально-процесуальну сторону. Під кутом зору кримінального права є доречним дослідження особистої без-

лекси: по «горизонталі» (в широкому і вузькому смислі слова) і по «вертикалі» (безпека особистості, майна і т. ін.).

В широкому смислі особиста безпека є такий стан особи, який вільний від будь-якої небезпеки для його правоохоронюваних прав і інтересів: життя, здоров'я, тілесної недоторканності, свободи, честі, гідності, тобто невід'ємних і непередаваних прав особи. Сферою відносно особистої безпеки охоплюються питання, які безпосередньо пов'язані із вчиненням вбивств, тілесних ушкоджень, незаконним позбавленням волі і т. ін. Рівним чином, сюди можна прирахувати також і безпеку інших особистих законних інтересів: безпеки майна (гл. V КК), безпеки політичних і трудових прав (гл. IV КК). В цьому зв'язку заслуговують на окреме самостійне вивчення проблеми особистої безпеки при поводженні з загальнонебезпечними джерелами, при безпеці виробництва, що пов'язані з екологічною безпекою і т. ін. Очевидно, що в такому значенні категорія особистої безпеки явно виходить за межі такого посягання, як погроза, і тому не придатна для пояснення її об'єкта. Якщо вести тут мову про особисту безпеку, то лише у вузькому її смислі, тобто як про таке соціальне благо, яке пов'язане з абсолютними цінностями особи: життям, здоров'ям, честю і гідністю, що нормально функціонують лише в безпечних умовах. При погрозі завдання шкоди полягає в зруйнуванні атмосфери безпеки особи, у створенні обстановки, за якої потерпілий може відчувати неспокій, тривогу щодо захищеності його благ, що захищаються правом. Впливаючи на того, кому погрожують, обіцянкою завдати йому шкоду, погроза сіє страх і збуджує у потерпілого серйозні, обгрунтовані побоювання. Крім того, особисту безпеку належить розглядати і по «вертикалі». Внутрішню її структуру можна уявити як безпеку особи (людини), котра розпадається на безпеку: а) життя, б) здоров'я, в) свободи, г) честі і гідності; безпеку майна і т. ін. Безпека особи (на рівні погрози) виступає в якості «збирального» поняття, змістом якого охоплюється вся сукупність безпеки невід'ємних, непередаваних благ людини, виключним носієм яких є вона сама. Тому в залежності від того чи іншого інтересу, якому погрожують, визначається конкретне місце відповідного складу погрози в КК. Так, погроза вбивством (ст. 100) розміщена серед злочинів проти життя. Її об'єктом є безпека життя. Проектом КК України, який підготовлено робочою групою Кабінету Міністрів, погроза вбивством або нанесенням тяжких тілесних ушкоджень розміщена в главі про злочини проти життя і здоров'я особи. Об'єктом даної погрози є безпека відповідних благ людини.

До числа особистих інтересів, безпека яких захищається від погроз кримінальним законом, слід відносити також майнові права. Звідси об'єктом погрози знищенням майна є інтереси власника — безпека майна. Саме так вирішено питання про місце такої погрози в названому вище проекті КК України. Аналогічний варіант законодавчого закріплення має місце і в КК Франції 1992 р., де погроза вчинити знищення, пошкодження або існування передбачена в главі «Злочини і проступки проти власності».

В тих випадках, коли одночасно з особистою безпекою страждає інший правоохоронюваний інтерес, виникає за яскравим виразом О. Лохвицького, ситуація так званої «арістократії об'єкта» злочину. Це має місце тоді, коли шкода, яка завдається громадському або державному інтересу, в той же час пов'язана зі шкодою для особистої безпеки, що прямо впливає на кваліфікацію злочину. Так, при погрозі щодо судді основним об'єктом злочину виступає нормальна діяльність по відправленню правосуддя (ст. 176² КК); щодо робітника правоохоронного органу — нормальна діяльність органів управління (ст. 189² КК); щодо посадової особи або громадського працівника, а так само громадянина, який виконує громадський обов'язок, — нормальна службова або громадська діяльність) ч. 1, ст. 190); щодо начальника — встановлений порядок військової підлеглості (ст. 235). Тому погрози, які передбачені названими статтями КК, належать до числа «двухоб'єктних» злочинів, тобто до таких, котрі одночасно посягають на два різних кримінально-правових об'єкти. Це, безумовно, підвищує суспільну небезпечність вчиненого і вимагає наявності більш суворих мір покарання. У співвідношенні з погрозою, яка вказана в ст. 100 КК, вони виступають як норми спеціальні.

Особливе місце в цьому переліку займає погроза, передбачена в ст. 228¹ КК. Поміщення її в гл. X. Особливої частини КК обумовлено не специфічним становищем потерпілого, а особливостями предмета тих дій, вчиненням яких погрожує винний. З огляду надзвичайної небезпеки радіоактивних матеріалів встановлюється відповідність практично за будь-яке порушення правил поводження з ними, в тому числі і за погрозу розкрадання або їх використання. Погроза неконтрольованого і несанкціонованого поводження з радіоактивними матеріалами може бути пов'язана з підвищеним ризиком для людей, безпечним їх існуванням. Тому виражаючи свою погрозу ззовні, винний в першу чергу зазіхає на громадську безпеку як громадський і державний інтерес, що захищається законом, а разом з тим і на особисту безпеку громадян.